

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vaikuttamistoiminta ja Euroopan unioni

JOHDANTO

Euroopan yhdyntyminen ja poliittisen vallan osittainen siirtyminen Brysseliin ovat asettaneet kirkot uuteen tilanteeseen. Kirkot ovat olleet kiinnostuneita erityisesti siitä, millaiset arvot Eurooppaa ohjaavat ja missä määrin ne saavat äänensä kuuluviin Euroopan unionin (EU) arvoja koskevissa kysymyksissä. Ne ovat joutuneet tarkastelemaan omaa asemaansa ja oikeuksiaan uudessa poliittisessä tilanteessa ja omaksumaan uusia strategioita oman asemansa ja etujensa varmistamiseksi. Keskeisenä tavoitteena on ollut kirkkojen toimintaedellytykset takaavan kansallisen laillisen aseman säilyttäminen ja osallistuminen suoraan vuorovaikutukseen EU:n kanssa.¹ Onkin paikallaan kysyä, missä määrin kirkon ja valtion suhteita EU:n jäsenvaltioissa voidaan enää rajata vain kansalliselle tasolle.

Tutkijoiden mielenkiinto on kohdistunut lähinnä uskonnon rooliin ja asemaan EU-asiakirjoissa, uskonnon, erityisesti kristinuskon asemasta käytyyn keskusteluun ja siihen, miten uskonto vaikuttaa kansalaisten näkemyksiin ja asennoitumiseen Euroopan unioniin.² Vaikka Amerikassa toimivien uskonnollisten ryhmien poliittisesta lobbauksesta on runsaasti tutkimusta, kirkkojen harjoittama vaikuttamistoiminta ja lobbaus EU:ssa on alkanut kiinnostaa tutkijoita varsin myöhään.³ Tällainen

kirkkojen EU-toiminta kansallisella tasolla on kiinnostanut tutkijoita vielä vähemmän,⁴ vaikka tutkimuksella uskonnon julkisesta roolista kansallisella tasolla on annettavaa uskonnollisuuden ymmärtämiselle laajemminkin eurooppalaisessa kontekstissa. Euroopan kirkkojen ekumeeninen toiminta on ollut vilkasta 1960-luvulta lähtien, ei vähiten vuonna 1959 perustetun Euroopan kirkkojen konferenssin (EKK; Conference of European Churches) ansiosta. EU:n myötä kirkkojen transnationalisen luonteen merkitys on korostunut entisestään.⁵ Aiemmat tutkimukset osoittavat, että EU-kysymyksissä kirkot ja uskonnolliset yhteisöt eivät toimi yksin vaan ne ovat yhteydessä toisiinsa tiiviiden ekumeenisten verkostojen ansiosta.⁶

-
- 1 Krause 2007; Hatzinger & Schnabel 2009; de Vlieger & Tanasescu 2012.
 - 2 Nelsen et al. 2001; Minkenberg 2009; Leustean & Madley 2010; McCrea 2010.
 - 3 Hill 2009; Houston 2009; Steven 2009; Leustean 2012.
 - 4 Esim. Guerra 2012.
 - 5 EKK:n jäsenenä on tällä hetkellä 114 kirkkoa.
 - 6 Ks. esim. Zimmermann 2014.

TUTKIMUSTEHTÄVÄ, AINEISTO JA TEOREETTINEN TARKASTELUNÄKÖKULMA

Suomen evankelis-luterilainen kirkko oli valtiokirkko aina vuoteen 1869, jolloin asteittainen kirkon ja valtion yhteyksien purku alkoi. Itsenäisestä Suomesta tuli uskonnollisesti neutraali valtio. Vaikka kirkon ja valtion siteitä on purettu, läheiset suhteet leimaavat edelleen niiden rinnakkaiseloa. Vuonna 1995 Suomi liittyi Euroopan unioniin. Tässä artikkelissa kysyn, miten Suomen evankelis-luterilainen kirkko näkee oman roolinsa muuttuneessa poliittisessa tilanteessa ja miten se toimii asemansa ja omien etujensa varmistamiseksi. Tarkastelussa keskityn 2000-lukuun. Aineisto koostuu kirkon EU-toimintaan liittyvästä kirjallisesta materiaalista sekä sen ekumeenisten yhteistyöorganisaatioiden ja EU:n tuottamista dokumenteista.

Vaikuttamistoiminta (advocacy) ja lobbaus ovat hyödyllisiä käsitteitä tarkasteltaessa uskonnollisen toimijan roolia ja toimintaa sekulaarissa kontekstissa. Ensiksi mainitussa on kyse kannatuksen hankkimisesta erityiseen kysymykseen tai asiaan julkisten kokousten, puheiden tai esitysten avulla. Lobbauksessa puolestaan pyritään kasvokkain tapahtuvaan kontaktiin, jossa pyritään vaikuttamaan poliittisiin päättäjiin puolivirallisin tai epävirallisin keinoin.⁷ Molemmissa on kyse vuorovaikutuksellisesta toiminnasta. Vuorovaikutus perustuu osapuolten väliseen keskinäiseen vaihtoon. Myös organisaatioiden välistä vuorovaikutusta voidaan tarkastella niiden välillä tapahtuvana vaihtona.⁸ Kuten yksilöt, myös organisaatiot arvioivat vuorovaikutussuhteitaan ja niihin liittyvää panosta ja tuotosta.

Vaihtoteorioita on hyödynnetty erilaisten EU:n yhteydessä toimivien eturyhmien tutkimuksessa, jossa yksityisten ja julkisten organisaatioiden välistä vuorovaikutusta on tutkittu vaihtosuhteina. Pieter Bouwenin tutkimukset yritysten lobbaustoiminnasta EU:n eri toimielimissä tarjoavat mielenkiintoisen näkökulman myös kirkkojen toiminnan tutkimukseen. Bouwenin tarkastelee organisaatioiden välistä keskustelua hyödykkeiden tarpeen ja tarjonnan näkökulmasta käsin. Hän on laajentanut vaihtosuhteen tarkastelua ottamalla mukaan resurssiriippuvuuden käsitteen.⁹ Pfeffer ja Salancik esittävät, että

kaikki organisaatiot tarvitsevat resursseja ja niiden on oltava vuorovaikutuksessa niiden kanssa, jotka tarjoavat näitä resursseja.¹⁰

Bouwenin mukaan resurssi, jota yksityisen sektorin toimija suhteessaan Euroopan unioniin tarvitsee, on pääsy (access) Euroopan unionin instituutioihin. Nämä puolestaan tarvitsevat yksityisen sektorin hallussa olevia ”hyödykkeitä”. Näitä hyödykkeitä Bouwen kutsuu pääsyhyödykkeiksi (access goods). Niistä jokaisessa on kyse erityisestä, Euroopan unionin päätöksenteolle tärkeästä tiedosta. Hän jakaa pääsyhyödykkeet kolmeen ryhmään sen perusteella, millaista tietoa kukin niistä sisältää: asiantuntijuus, koko Eurooppaa kattavia intressejä koskeva tieto ja kansallisia intressejä koskeva tieto. Jotta EU-instituutiot saisivat tarvitsemansa tiedot, ne sallivat ulkopuolisten toimijoiden pääsyn vaikuttaa sekä siihen, millaisia asioita otetaan käsitteilyyn, että päätöksen teon prosesseihin. Keskinäinen riippuvuusuhde kehittyi EU-organisaatioiden ja niiden organisaatioiden välille, joiden kanssa ne ovat kanssakäymisissä. Tämä puolestaan tarjoaa mahdollisuuden organisaatioiden väliseen vaikuttamiseen ja painostukseen tavoiteltujen resurssien osalta.¹¹ Tässä artikkelissa tarkastelen, mitkä ovat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU:n instituutioille tarjoamat ”pääsyhyödykkeet” sen pyrkimässä vaikuttamaan erilaisiin päätöksentekoprosesseihin EU:ssa.

TULOKSET

EU:n keskeisenä 2000-luvun tavoitteena on ollut oman asemansa legitimointi ja osallistuvan demokratian vahvistaminen. Tässä prosessissa dialogi kansalaisyhteiskunnan kanssa esitetään tärkeänä painopistealueena. Amsterdamin sopimuksen (1997) ja Lissabonin sopimuksen (2007) välisenä aikana EU:ssa on tapahtunut selkeä muutos koskien uskonnollisia yhteisöjä osana kansalaisyhteiskuntaa ja sitä, millainen merkitys ja anti niillä nähdään olevan myös EU:n linjavedoille.¹² Sopimuksessa Euroopan unionin toiminnasta tämä tulee näkyviin erityisesti artiklassa 17 pykälässä 3:

1. Unioni kunnioittaa kirkkojen ja uskonnollisten yhdistysten tai yhdyskuntien asemaa,

joka niillä on kansallisen lainsäädännön mukaisesti jäsenvaltioissa, eikä puutu siihen.

2. Unioni kunnioittaa myös elämäkatsomuksellisten ja ei-tunnustuksellisten järjestöjen asemaa, joka niillä on kansallisen lainsäädännön mukaisesti.
3. Unioni käy avointa ja säännöllistä vuoropuhelua näiden kirkkojen ja järjestöjen kanssa tunnustaen niiden identiteetin ja erityisen tehtävän.¹³

EU tunnustaa uskonnollisten yhteisöjen aseman ja niiden mahdollisuuden osallistua unionin linjausten laadintaan. Yhtenä monista EU:n päätöksentekoon vaikuttavista toimijoista kirkkoille tarjotaan konsultoivaa roolia.¹⁴ Tämä luo laillisia ja rakenteellisia mahdollisuuksia julkiselle uskonnolle. Kirkot näkevät erityisesti kolmannen pykälän tunnustavan niiden identiteetin ja erityisen annin ja tarjoavan laillisen perustan osallistua Euroopan integraation kehittämiseen.

Bouwen tuo esille, että etunäkökohta (interest) on sitä kattavampi mitä useampi taho on ollut mukana sitä muokkaamassa.¹⁵ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ekumeeniset yhteistyötahot, erityisesti sen jäsenyys Euroopan kirkkojen konferenssissa, ovat olleet merkittävässä roolissa kirkon EU-politiikan muotoutumisessa.¹⁶ Vuonna 2001 Suomen luterilainen kirkko oli yksi niistä Euroopan kirkoista, jotka osallistuivat Charta Oecumenica -asiakirjan laatimisprosessiin.¹⁷ Siinä kirkot ilmaisevat tukensa Euroopan yhdentymiselle ja esittävät yhteisen strategian päämääriensä saavuttamiseksi. Kristillinen usko esitetään perustaksi, jolta käsin kirkot tekevät työtä inhimillisen ja sosiaalisesti tietoisien Euroopan hyväksi. Kirkkojen Euroopan konferenssin ja erityisesti sen kirkko ja yhteiskunta -komission (Church and Society Commission) tuli toimia jäsenkirkkojensa työkaluna suhteessa Euroopan unionin instituutioihin, mikä teki niistä kirkkojen eurooppalaista etua koskevan tiedonvälityksen ja toiminnan kanavia.¹⁸

EU-jäsenyyden mukanaan tuomat uudet olosuhteet vaikuttivat siihen, että 1990-luvun lopulla myös Suomen evankelis-luterilainen kirkko alkoi

vähitellen nähdä EU-asioiden seurannan merkityksen kirkolle.¹⁹ Charta Oecumenica -asiakirjan allekirjoittaminen oli sille merkittävä askel kohti aktiivisempaa EU-asioiden seurantaa ja siihen liittyvää toimintaa. 2000-luvun alussa luotiin kirkon EU-organisaatio. EU-seurannassa kirkkohallituksen rooli on keskeinen. EU-asiat koskettavat sen eri toimialoja ja osastoja. Kansliapäällikkö vastaa EU-asioista ja kirkkohallituksen täysistunto on EU-asioiden ylin päätöksentekolin. Koska EU-lainsäädäntö vaati omaa erityisosaamista, kirkkohallitukseen perustettiin erityinen EU-lakimiehen virka, mikä kertoo halusta panostaa EU-kysymyksiin. Vuosina 2001–2005 kirkko palkkasi yhdyshenkilön, jonka tehtävänä oli yhteistyöverkoston luominen ja ylläpitäminen europarlamentaarikkoihin, EU-instituutioiden virkamiehiin sekä kirkkojen omiin ja ekumeenisiin EU-toimistoihin. Vuonna 2001 perustettiin EU-neuvottelukunta, jonka tehtäväksi tuli keskustella ja laatia linjauksia Eurooppaa ja Euroopan unionia koskevissa asioissa. Kirkko on onnistunut rekrytoimaan neuvottelukunnan jäseniksi päteviä EU-asiantuntijoita, muun muassa valtiohallinnon virkamiehiä, Euroopan parlamentin jäseniä

7 Vaikuttamistoiminnasta ja lobbauksesta on useita määrittelyjä, ks. esim. Tusinski Berg 2009 ja Kimberlin 2010.

8 Blau 1964.

9 Bouwen 2002; 2004.

10 Pfeffer & Salancik 1978.

11 Bouwen 2002, 368; 2004.

12 Foret 2009; McCrea 2010, 66.

13 Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen konsolidoitu toisinto 2012.

14 Foret 2009, 39.

15 Bouwen 2004, 340.

16 Loukusa 2007, 35–42.

17 Charta Oecumenica 2001.

18 EKK:n komissiorakenteesta luovuttiin vuoden 2015 alusta. Ks. Aila Lauhan katsaus tässä numerossa.

19 Peiponen 1994; Isokääntä 2001. Jo ennen Suomen liittymistä Euroopan unioniin arkkkipiispa John Vikström oli ilmaissut selkeän kantansa EU-jäsenyyden puolesta: Euroopan kirkot olivat kylmän sodan aikana pyrkinet maanosan rauhanomaiseen kehitykseen ja Euroopan yhtenäisyyteen. Kirkot ja EU tarvitsivat toisiaan. Björkstrand 2016, 395–399.

ja yliopistomaailman edustajia. Kirkko perusti myös muita elimiä ja toimikuntia, joiden tehtäväksi tuli seurata EU-asioita.²⁰

Vuonna 2002 kirkkohallitus vastasi kutsuun osallistua EU:n tulevaisuusforumiin, internetissä tapahtuvaan Euroopan unionin tulevaisuutta koskevaan keskusteluun. Kannanotoissaan se suhtautui myönteisesti EU:n laajenemiseen ja ilmaisi huolensa epäterveestä taloudellisesta kehityksestä, joka on johtanut yhteiskunnan heikompiosaisten syrjäytymiseen. Samalla se esitti toiveenaan, että EU pyrkisi turvaamaan tällaisten ryhmien aseman. Lisäksi kirkko kohdisti huomionsa kirkkojen asemaan EU:ssa ja ehdotti, että Amsterdamin sopimuksen lausuma kirkkojen asemasta liitettäisiin laillisesti sitovaan EU-dokumenttiin. Tulevaisuusforumin kannanotoissaan kirkot, Suomen luterilainen kirkko mukaan lukien, toivat esille asemansa ja antinsa EU:n arvopohjan ja identiteetin muotoutumiselle EU:n etsiessä omaa identiteettiään.²¹ Ajatus perustuslaista kuitenkin hylättiin EU:ssa ja neuvottelut uudistus sopimuksen laatimiseksi johtivat Lissabonin sopimukseen 2007, jossa kirkkojen kannanotojen vaikutus voidaan nähdä erityisesti aiemmin mainitun artiklan 17 osalta.

Vuonna 2006 Suomi toimi EU:n puheenjohtajana. Tämä vaikutti myös Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-toiminnan kehitykseen. Kirkkohallitus ja Suomen ekumeeninen neuvosto laativat yhteisen julkilausuman *Suomen kirkot ja Suomen EU-puheenjohtajuus 2006*. Siinä Suomen kirkot antoivat tukensa Suomen EU-puheenjohtajuudelle ja ilmaisivat halunsa säännölliseen dialogiin erityisesti valtioneuvoston EU-sihteeristön kanssa ”niissä kysymyksissä, jotka ovat kirkkoille tärkeitä ja joissa kirkot voivat antaa lisäarvoa yleiseen keskusteluun”. Kirkkojen painopisteet puheenjohtajakaudella olivat: 1. Uskontojen kohtaaminen, 2. eurooppalainen identiteetti ja suvaitsevaisuus, 3. Euroopan unionin arvoulottuvuus ja perustuslaillisen sopimuksen jatkokohtalo, 4. sosiaalipoliittiset kysymykset, 5. ihmiskaupan vastustaminen, maahanmuutto- ja pakolaispolitiikka ja 6. ympäristöpolitiikka.²² Kirkot esittelivät itsensä sekä vastaanottavina että antavina osapuolina suhteessa poliittisiin päättäjiin. Suomen kirkot toimivat Euroopan muiden kirkkojen puoles-

ta paikallisena työkaluna, sillä esitetyt painopisteet olivat linjassa Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komission esittämien uskonnon julkista roolia EU:ssa koskevien tavoitteiden ja päämäärien kanssa.

Kirkon edustajat luovuttivat dokumentin pääministeri Matti Vanhaselle kesäkuussa 2006. Samassa kuussa Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komission ja Euroopan katolisten piispien konferenssin²³ pääsihteerit yhdessä Suomen kirkkojen edustajien kanssa tapasivat ulkoministeri Erkki Tuomiojan ja kertoivat kirkkojen painopistealueista Suomen puheenjohtajuuskaudella. Puheenjohtajuuskauden aikana kirkkohallituksen edustajat osallistuivat useisiin kokouksiin ja tapahtumiin, joissa he toivat esille kirkolle tärkeitä kysymyksiä EU:ssa. Tuolloin aloitettiin säännölliset keskustelut kirkkohallituksen ja valtioneuvoston EU-sihteeristön välillä. Keskusteluihin osallistuivat kyseisen sihteeristön virkamiesten ohella asiasta riippuen myös asiantuntijoita muista ministeriöistä. Suomen EU-jaostoista maahanmuutto-, turvapaikka- ja kotouttamisasiota sekä sosiaaliasiota käsittelevät jaostot miellettiin kirkon toiminnan kannalta keskeisimmiksi ja niiden kokoonpanoihin on pyynnöstä nimitetty kirkkohallituksen edustajia.²⁴

Saadakseen äänensä kuuluviin EU:ssa Suomen evankelis-luterilainen kirkko on nähnyt tärkeänä yhteistyön Euroopan muiden kirkkojen kanssa. Sen kasvanut mielenkiinto tehokkaampaan EU-seurantaan tulee näkyviin myös pyrkimyksessä saada uudestaan oma yhdyshenkilö Brysseliin. Kun samanaikaisesti Ruotsin kirkko halusi tehostaa omaa EU-toimintaansa, kirkkojen intressit kohtasivat. Yhteisenä tavoitteena oli saada ensikäden tietoa Brysselistä sekä saada Pohjoismaiden ääni paremmin kuuluviin Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komissiossa. Erityisesti sosiaalipoliittisissa kysymyksissä Pohjoismailla nähtiin olevan tarjottavaa muille jäsenmaille. Vuosina 2006–2011 Suomen ja Ruotsin luterilaiset kirkot palkkasivat yhteisen yhdyshenkilön, joka sijoittui Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komission Brysselin toimistoon ja jonka tehtäväksi tuli EU-asioiden seuranta Brysselissä ja informaation välittäminen Suomeen ja Ruotsiin.²⁵

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon mielenkiinto seurata ja vaikuttaa EU-politiikkaan tulee näkyviin sekä kotimaassa sen yhteyksissä ministeriöiden virkamiehiin ja europarlamentaarikkoihin että kirkon johtajien säännöllisissä vierailuissa Brysseliin. Vierailujen aikana yhteyksiä on ylläpidetty Suomen EU-edustustoon ja suomalaisiin europarlamentaarikkoihin sekä osallistumalla Komission ja Euroopan uskonnollisten johtajien edustajien välisiin dialogitapahtumiin.²⁶ Suhteissaan EU-instituutioihin kirkon edunvalvonta noudattaa läpinäkyvyyseriaatetta, sillä kirkkohallitus on rekisteröitynyt EU:ssa edunvalvontaa ja lobbausta harjoittavien järjestöjen avoimuusrekisteriin, joka antaa kustakin tahosta varsin yksityiskohtaista tietoa. Rekisteriä on uudistettu jatkuvasti ja alkuvuodesta 2017 siinä on yli 11 000 nimeä. Näistä 49 edustaa kirkkoja ja uskonnollisia organisaatioita. Suomen evankelis-luterilainen kirkko on edustettuna myös Euroopan kirkkojen konferenssin jäsenjärjestönä.²⁷ Koska EU:lla ei ole pätevyyttä uskontoa koskevissa asioissa, kaikki rekisterissä luetellut jäsenmaiden kirkot, uskon- ja katsomusyhteisöt hyväksytään sen laillisiksi kumppaneiksi.²⁸

Vuonna 2009 kirkko julkaisi oman EU-ohjelmansa *Kirkko ja EU – aktiivinen osallistuminen ja sitoutuminen yhteisiin arvoihin*. Siinä kirkko ilmaisi proaktiivisen asenteen EU-asioihin sen sijaan, että olisi vain tyytynyt seuraamaan niitä: ”Kirkon EU-toiminnan tavoitteena on tuoda kristillisestä uskosta nousevat näkökohdat eri kysymyksiin ja tarvittaessa vaikuttaa päätöksentekoon niin kansallisella kuin EU-tasolla sekä turvata kirkon toimintaedellytysten säilyminen.” Se halusi ”osallistua keskusteluun EU:n nykyisistä ja tulevista haasteista ja olla mukana vahvistamassa EU:n arvoperustaa” ja ilmaisi halunsa ”käydä Lissabonin sopimuksen mukaista avointa, säännöllistä ja läpinäkyvää vuoropuhelua unionin kanssa.” Kirkon esittämä toiminta noudatti Charta Oecumenica -asiakirjan henkeä ja sen painopisteet pitkälti Suomen puheenjohtajakauden yhteydessä julkaistujen painopistealueiden sisältöä.²⁹

Vuonna 2012 kirkon EU-ohjelma päivitettiin. Uuden ohjelman alaotsikko *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-toiminta* voidaan nähdä viestinä kirkon aktiivisemmasta osallistumisesta EU-asioi-

den seurantaan. Kirkon EU-toimintaa kuvataan aktiiviseksi vaikuttamiseksi ja jatkuvaksi vuoropuheluksi. Kirkkohallituksen EU-toiminnan tavoitteiksi ja tehtäviksi määritellään:

- Seurata, ennakoida ja arvioida EU:n toimintaa ja lainsäädäntöä kirkon kannalta tärkeissä kysymyksissä.
- Vaikuttaa EU:n päätöksentekoon ja EU-asioiden kansalliseen valmisteluun kirkon kannalta tärkeissä kysymyksissä kristillisen uskon ja etiikan näkökulmia esillä pitäen.
- Valvoa kirkon etuja EU:ssa, lähtökohtana toimintaedellytysten turvaaminen ja kehittäminen.
- Välittää tietoa ajankohtaisista EU-asioista sekä pitää jatkuvasti yhteyttä kansallisiin viranomaisiin, EU-instituutioiden edustajiin sekä muihin yhteistyötahoihin niin Suomessa kuin Brysselissä.³⁰

Toiminnan tavoitteissa ja tehtävissä tulevat näkyviin sekä kansallinen että EU-taso. Lisäksi vuoden 2009 ohjelmaan verrattuna kirkon painopistealueet ovat tarkentuneet ja niistä seuraavat toimenpiteet on tuotu aiempaa selkeämmin esille.

Kirkon kiinnostus siihen, millaiseksi EU tulevaisuudessa kehittyy, näkyy myös sen suhtautumisessa EU-vaaleihin. Vuoden 2009 EU-vaalien yhteydessä

20 Loukusa 2007, 21–34.

21 Krause 2007.

22 Suomen kirkot ja Suomen EU-puheenjohtajuus 2006.

23 Euroopan katolisten piispojen konferenssi (COMECE, the Commission of the Bishops' Conferences of the European Community) koostuu 29 katolisesta piispasta. Yksi tulee kustakin EU:n jäsenmaasta lukuun ottamatta Yhdistynyttä kuningaskuntaa, josta mukana on sekä Englannin ja Walesin katolisten piispojen konferenssin edustaja että Skotlannin katolisten piispojen konferenssin edustaja. Catholic Church in the European Union 2016.

24 Kumlin 2007; Kirkkohallitus 2011.

25 Loukusa 2007, 42–46.

26 Loukusa 2007, 55–58; Kirkon tiedotuskeskus 2012; 2014.

27 Transparency Register 2017.

28 Foret 2009, 39.

29 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2009.

30 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2012.

Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komissio oli julkaissut yhdessä kolmen muun Brysselissä toimivan ekumeenisen järjestön kanssa toimintaohjeet kirkkoille ja kristillisille järjestöille koskien käytäviä vaaleja.³¹ Suomen evankelis-luterilainen kirkko ei tuolloin liemmin osoittanut aktiivisuutta vaalien suhteen. Vuoden 2014 EU-vaaleissa tilanne oli toinen. Kirkkohallitus näki aktiivisen osallistumisen vaalikeskusteluihin osana kirkon EU-toimintaa. Myös kirkon EU-seurantaryhmä antoi tukensa EU-vaaleihin liittyville toimille.³²

Keväällä 2014 kirkko julkaisi dokumentin *Yhteiset arvot, yhteinen vastuu ja yhteinen hyvä*. Dokumentissa viitataan artikklaan 17 ja todetaan, että Euroopan unioni on myös kirkon asia ja että Suomen evankelis-luterilainen kirkko ”haluaa, yhdessä muiden kirkkojen kanssa, olla mukana kehittämässä tätä vuoropuhelua – myös tulevan Euroopan parlamentin kanssa”. Kirkot ja uskonnot nähtiin Euroopan henkisen, sosiaalisen ja eettisen perustan rakentajina: ”Tavoitteena tulee olla sosiaalisesti, taloudellisesti ja ympäristöllisesti kestävä EU, joka toimii yhteisten arvojensa mukaisesti.” Kirkkohallitus esitti viisi EU-vaaliteesiä: ”1. Yhteisten arvojen Eurooppa, 2. Ihmisten Eurooppa, 3. Vastaanottava Eurooppa, 4. Luomakunnan ja kestävän kehityksen Eurooppa sekä 5. Uskonnonvapauden Eurooppa.” Kirkko halusi myös osoittaa, että ottamalla aktiivisesti kantaa vaaleihin se ei kirkkona suinkaan toiminut yksin vaan osana laajempaa eurooppalaista ekumeenista rintamaa: dokumentissa annetaan yhteystiedot Euroopan kirkkojen konferenssin kirkko ja yhteiskunta -komission, Euroopan kirkkojen siirtolaiskomission, Eurodiaconian ja Aprovevin EU-vaaleihin liittyville kotisivuille.³³

Kuukautta ennen vaaleja evankelis-luterilainen kirkko järjesti Helsingissä Tuomiokirkon kryptassa julkisen EU-arvokeskustelun eduskuntapuolueiden kärkiehdokkaiden kanssa. Tilaisuuteen osallistui yli sata henkeä ja sitä oli mahdollisuus seurata myös internetin ja Radio Dein välityksellä. Kolme viikkoa myöhemmin vastaavanlainen tilaisuus järjestettiin Kuopion hiippakunnassa Lapinlahdella. Keskusteluissa vaaliehdokkailta tiedusteltiin heidän näkemyksiään kirkon vaaliteeseistä. Helsingissä ehdokkailta muun muassa kysyttiin, missä määrin he ovat valmiita edistämään kirkkojen ja EU:n välistä

vuoropuhelua, jotta ”EU:n varovainen ja allerginen asenne” uskontoa kohtaan loppuisi. Vaalijulkaisu ja kryptan arvokeskustelu eivät saaneet tavoiteltua laajaa julkisuutta. Uskonnollinen lehdistö raportoi tilanteista ja Savossa alueellinen sanomalehti kertoi sen levikkialueella tapahtuneesta arvokeskustelusta.³⁴ Tästä huolimatta vaaleja edeltävät kirkon ja ehdokkaiden kanssa käydyt arvokeskustelut palvelivat molempia osapuolia. Ne kertovat kirkon pyrkimyksestä luoda toimivat yhteydet tuleviin europarlamentaarikkoihin tarjoamalla ehdokkaille mahdollisuuden kohdata potentiaalisia äänestäjiä yli omien puoluerajojen.

Aiemmista tutkimuksista käy ilmi, että vuorovaikutuksessaan EU:n kanssa uskonnolliset yhteisöt ikään kuin neutralisoivat uskonnollisen identiteettinsä. Esitellessään näkemyksiään poliittisille päättäjille ne harvoin viittaavat uskontoon. Toisin sanoen ne kääntävät uskonnosta nousevat motivaationsa ja visionsa sekulaarille kielelle ja sekulaareiksi ohjelmaehdotuksiksi eikä uskonnollisia aiheita tuoda asialistalle. Näin vastapuolen ei tarvitse ottaa kantaa uskontoon. Uskonnolliset yhteisöt hyväksytään asiantuntijoina mukaan päätöksenteon eri vaiheissa sekulaarissa mielessä.³⁵ Samanlaista uskonnollisen kielen ja argumentaation liudentumista voidaan havaita myös Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-dokumenteissa.³⁶

Edellä kuvattu kehitys osoittaa, että kirkon osoittama kiinnostus EU-asioihin ja sen pyrkimykset vaikuttaa niihin ovat lisääntyneet Suomen EU-jäsenyyden aikana. Kirkkojen välisten ekumeenisten suhteiden merkitystä ei tule aliarvioida. Charta Oecumenican allekirjoittamisen jälkeen kirkko on merkittävästi lisännyt aktiivisia pyrkimyksiään vaikuttaa EU-asioissa poliittisiin päätöksentekijöihin niin kansallisella kuin EU-tasolla. Molemmassa kirkon EU-ohjelmissa luetellaan kirkon eurooppalaiset yhteistyötahot EU-kysymyksissä. Näin osoitetaan, että Suomen evankelis-luterilainen kirkko on näkemyksineen osa laajaa kirkkojen ja uskonnollisten organisaatioiden rintamaa ja vahvistetaan kirkon merkitystä kumppanina, jonka kanssa on hyödyllistä olla vuorovaikutussuhteessa.

Kirkon tarjoamat ”pääsyhyödykkeet” voidaan Bouwenin kolmijaon mukaan esittää seuraavasti:

1. *Asiantuntijuus*. Uskontoa koskevalle tiedolle on tarvetta EU:n eri elimissä niin asioiden valmistelu- kuin päätöksentekoprosesseissa. Esimerkiksi Euroopan parlamenttia ja uskontoa koskevat tutkimukset osoittavat, että uskonto ei tule esille parlamentissa omana kysymyksenään, vaan se liittyy luonnollisesti useisiin käsiteltäviin asioihin, kuten identiteettiä, etiikkaa ja kulttuuria koskeviin kysymyksiin.³⁷ Tällöin tarvitaan uskonnon asiantuntijuutta, jota europarlamentaarikoilla ei aina omasta takaa ole saatavilla. Ottaen huomioon luterilaisen kirkon vakiintuneen aseman Suomessa, yhteydet kirkkoon voivat toimia europarlamentaarikoille ja muille päätöksentekijöille hyödyllisenä informaation ja asiantuntijatiedon kanavana uskontoon liittyvissä asioissa.

2. *Koko Eurooppaa kattavia intressejä koskeva tieto*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-toiminnan painopistealueet liittyvät läheisesti moniin EU:n omiin mielenkiinnon kohteisiin ja painopisteisiin ja koskettavat näin laajaa osaa Eurooppaa. Allekirjoittamalla Charta Oecumenica kirkko ilmaisi tukensa Euroopan integraatiolle. Kirkon vuoden 2009 EU-ohjelma nosti esille useita EU:n painopistealueita. Kirkon EU-toiminnan painopistealueet koskivat EU:n arvoulottuvuutta ja vahvaa sitoutumista yhteisesti määriteltäviin arvoihin, sitoutumista tukea sekä EU:n laajentumista ja syvempää yhteistyötä. Kirkko ilmaisi halunsa tukea EU:n sosiaalista ulottuvuutta – sosiaalista koheesiota ja sosiaalisia oikeuksia – tuomalla esille, että EU:n köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen teemavuosi 2010 tarjosi mahdollisuudet edistää ihmisarvoista elämää ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Kirkko ilmaisi tukensa EU:n pyrkimyksille torjua ilmastonmuutos, harjoittaa johdonmukaista ja kokonaisvaltaista maahanmuutto- ja pakolaispolitiikkaa sekä toimia ihmiskaupan torjumiseksi. Se tunnisti EU:n roolin humanitaarisen avun antajana ja kehitysyhteistyön kumppanina ja painotti kehityspolitiikassa ihmisoikeuksien johdonmukaista ja kokonaisvaltaista lähestymistapaa.³⁸ Vuoden 2012 ohjelmassa kirkko korosti edelleen EU:n arvoulottuvuuden tärkeyttä. Painopistealueet päivitettiin ja kulttuurien ja uskontojen välinen dialogi liitettiin nyt painopistealueisiin.³⁹ Painopistealueillaan kirkko tarjoaa

tukeaan ja tietoa näkemyksistään, aikomuksistaan ja ehdotetuista toimista, jotka koskevat EU:n erityisiä mielenkiinnon kohteita.

3. *Kansallisia etunäkökohtia koskeva tieto*. Vaikka kirkon EU-ohjelmat käsittelevät pääasiallisesti kysymyksiä, jotka liittyvät laajempiin EU:n mielenkiinnon kohteisiin ja joilla on myös kansallisia seuraamuksia, ne ottavat esille myös joitain maa- ja aluespesifejä kysymyksiä. Pohjoismaisen hyvinvointimallin säilyminen ja sen edustamien arvojen ylläpitäminen on ollut Suomen evankelis-luterilaisen kirkon keskeisiä painopistealueita koko EU-jäsenyyden ajan. Kirkon laaja sosiaalinen työ merkitsee, että sillä on tarjottavana EU:n päättäjille runsaasti hyvinvointiyhteiskuntaa koskevaa ruohonjuuritason tietoa. Koko maan kattavana instituutiona kirkolla on tietoa myös maaseudun kysymyksistä.⁴⁰ Kirkon vuoden 2009 ohjelmassa EU-politiikan avaintavoitteena oli edistää taloudellista ja sosiaalista koheesiota. Sitä tarkasteltiin myös kansallisella tasolla, alueellisista ja maatalouden näkökulmista käsin. Samalla tuotiin esille, että ”unionin maatalouspolitiikka on Suomen kannalta tärkeä politiikan lohko. Sen tulisi ottaa huomioon Suomen maantieteellisen sijainnin luomat erityishaasteet. Kirkko kannattaa yhteistä maatalouspolitiikkaa, joka on solidaarista niin Euroopan kuin globaalissa mittakaavassa. Tavoitteena tulee olla elinvoimainen maaseutu, joka tuottaa

31 European Parliament Elections 4–7 June 2009.

32 EU-seurantaryhmän kokous 2014.

33 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2014.

34 Rytönen 2014; Hirvonen 2014; Poliitiikka mahtui mainosti kirkkoon, *Savon Sanomat* 20.5.2014.

35 Foret & Mourão Permoser 2015.

36 Tämä voidaan nähdä myös luterilaisen teologian mukaisena linjauksena: riippumatta uskonnollisista näkemyksistään ihmiset voivat luonnollisen lain mukaan tunnistaa oikean ja väärän ja ymmärtää esitetyn argumentaation ilman, että sitä tarvitsee välttämättä perustella uskonnollisin sanakääntein tai Raamatun jakeilla.

37 De Vlioger & Tanasescu 2012, 456–457; Foret 2014. Foretin mukaan tämä merkitsee myös, että sekularisaatio on tukenut uskonnon julkista roolia eräänlaisena symbolisena julkisena hyödykkeenä.

38 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2009.

39 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2012.

40 Pesonen & Vesala 2007.

myös tuleville sukupolville ravintoa, toimeentuloa ja sielunlepoa.⁴¹ Tämä voidaan nähdä tukena myös silloiselle keskustajohtoisen Suomen hallituksen politiikalle, sillä keskustapuolueen jäätyä vuonna 2012 hallituksen ulkopuolelle vastaavanlaista mainintaa ei kirkon vuoden 2012 EU-ohjelmassa esiinny.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Suomen evankelis-luterilainen kirkko ei ole muuttanut näkemystä itsestään poliittisena toimijana. Vaikka Suomessa kirkko ja valtio ovatkin erillään, kirkko on läpi 1900-luvun vaikuttanut suomalaiseen politiikkaan monin tavoin. Aila Lauha tuo esille, että kirkko on historiansa aikana nähnyt tehtäväkseen vastata suomalaisten arvoista ja moraalista. Se on aina ollut kiinnostunut turvaamaan sekä demokration että järjestyksen maassa. Laajan diakoniatyönsä ansiosta ihmisten hyvinvointi on kuulunut kirkon keskeisiin intresseihin. Se mikä on palvellut maan parasta ja sen itsenäisyyttä on ollut myös kirkon mielenkiinnon ja edun keskiössä.⁴²

Suomen EU-jäsenyys on laajentanut evankelis-luterilaisen kirkon mahdollisuuksia vaikuttaa poliittisesti. Kirkon pyrkimys laajentaa vanhaa mandaattiaan muuttuneissa poliittisissa olosuhteissa tulee esille siinä, miten kirkko korostaa arvoja, hyvinvointia, sosiaalista Eurooppaa, taloudellista ja sosiaalista koheesiota, integraatiota ja syrjäytymisen vastustamista EU:ssa. Laajentunut, uusi poliittinen ympäristö on ohjannut kirkkoa laatimaan selkeitä ohjelmia sitä kiinnostavista asioista. Tässä sen ekumeeniset yhteydet, kuten Euroopan kirkkojen konferenssi ovat vaikuttaneet siihen, millaisia toimintatapoja kirkko on valinnut.

Uskonnon julkisen roolin tarkastelu vaihtosuhteen näkökulmasta osoittautui hyödylliseksi. Kirkon uskonnollinen pääoma, erityisesti uskonnollinen tieto, arvot, erityisintressit ja sen laaja kosketuspinta kansalaisiin sekä kattava alueellinen tuntemus osoittautuivat hyödykkeiksi, joiden avulla se on pyrkinyt vaikuttamaan EU:n valmistelu- ja päätöksentekoprosesseihin. Missä määrin se on vaikuttamistoiminnassaan onnistunut ja millaista valtaa se todellisuudessa on voinut harjoittaa, on toinen kysymys. On esitetty näkemyksiä, että toistaiseksi kirkkojen vaikutus EU:n politiikkaan on ollut varsin

vaatimatonta ja että keskusteluilla kirkkojen ja EU-instituutioiden välillä on ollut lähinnä symbolinen merkitys.⁴³ Kuitenkin Euroopan jatkuvasti muuttuva yhteiskunnallinen tilanne, ei vähiten pakolaisten ja siirtolaisten myötä, nostaa esiin kysymyksiä, joissa uskonnon asiantuntijuuden ja Euroopan yhtenäisyyttä tukevien instituutioiden merkitys tulee korostumaan jatkossa aiempaa enemmän.

Ei liene ylitulkintaa todeta, että EU:n myötä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon poliittinen rooli on saanut uusia piirteitä: kirkko on omaksunut aiempaa proaktiivisemmän roolin. Siinä missä aiemmin kirkkoa kuunneltiin poliittisissa yhteyksissä kutsuttuna asiantuntijana lähinnä muiden esittämissä kysymyksissä, se on nyt aktiivisesti ottanut itse yhteyksiä politiikan vaikuttajiin ja päätöksentekijöihin sille tärkeissä kysymyksissä niin Suomessa kuin EU:ssa. EU:ssa kirkko-valtio -suhteet ulottuvat myös kansallisten rajojen ulkopuolelle. Tämä tuo uuden ulottuvuuden uskonnon julkisen roolin tutkimukseen. Oma jatkotutkimuksen aiheensa on myös kirkkojen EU-toiminnan taustalla vaikuttava teologia.

Eila Helander, prof. emer.
eila.helander@helsinki.fi

41 Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2009, 9.

42 Lauha 2007.

43 Foret 2009, 39; Houston 2009, 210, 217.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Björkstrand, Gustav

2016 *Elämä on joukkuepeliä: John Vikström kirkollisena ja yhteiskunnallisena toimijana*. Helsinki: Kirjapaja.

Blau, Peter M.

1964 *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.

Bouwen, Pieter

2002 ”Corporate Lobbying in the European Union: The Logic of Access”. *Journal of European Public Policy* 9, 365–390.

2004 ”Exchanging Access Goods for Access: A Comparative Study of Business Lobbying in the European Union Institutions”. *European Journal of Political Research* 43, 337–369.

Catholic Church in the European Union

2016 Catholic Church in the European Union. <http://www.comece.eu/site/en/whoweare> (10.12.2016).

Charta Oecumenica

2001 Charta Oecumenica: Guidelines for the Growing Cooperation among the Churches in Europe. <http://www.ceceurope.org/introduction/charta-oecumenica> (19.5.2014).

European Parliament Elections 2009

2009 European Parliament Elections 4–7 June 2009: Guide for Churches and Christian Organisations in the European Union – Our Christian Vision – Our Concern – Our Questions. Brussels: Aproved, The Church and Society Commission of the Conference of European Churches, The Churches’ Commission for Migrants in Europe, Eurodiaconia.

Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen konsolidoitu toisinto

2012 *Virallinen lehti*, nro C 326, 26/10/2012. <http://eur-lex.europa.eu/legal>

EU-seurantaryhmän kokous

2014 Muistio 1/2014. Suomen evankelis-luterilainen kirkko. Kirkkohallitus.

Foret, François

2009 ”Religion: A Solution or a Problem for the Legitimation of the European Union?” *Religion, State and Society* 37:1–2, 37–50.

2014 ”Religion at the European Parliament: An Overview”. *Religion, State and Society* 42:2–3, 1–18.

Foret, François & Mourão Permoser, Julia

2015 ”Between Faith, Expertise and Advocacy: The Role of Religion in European Union Policy-Making on

Immigration”. *Journal of European Public Policy*, 06 February, 1–20.

Hatzinger, Katrin & Schnabel, Patric Roger

2009 ”Religion and the European Union: A Partnership in the Making”. *Derecho y Religión* 4, 45–57.

Hirvonen, Riitta

2014 ”Kirkoilla on asiaa EU päättäjille”. *Rauhan Tervehdys* 15.5.2014

Houston, Kenneth

2009 ”The Logic of Structured Dialogue between Religious Associations and the Institutions of the European Union”. *Religion, State & Society* 37:1–2, 207–222.

Isokääntä, Teemu

2001 *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon reagointi Euroopan yhteisöön ja Euroopan unioniin vuosina 1992–1999*. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Teologinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.

Kimberlin, Sara E.

2010 ”Advocacy by Nonprofits: Roles and Practices of Core Advocacy Organizations and Direct Service Agencies”. *Journal of Policy Practice* 9, 164–182.

Kirkkohallitus

2011 Kirkkohallituksen asiantuntijajäsenyydet EU-jaostoissa. 2011-00628. Kirkkohallitus.

Kirkon tiedotuskeskus

2012 Kirkko mukana Euroopan uskontojohtajien tapaamisessa Brysselissä 12.7.2012. Piispa Häkkinen Brysselissä: Sukupolvien välisen yhteyden rakentamisessa tarvitaan asennemuutos. <http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents> (10.1.2013).

2014 Arkkipiispalla EU-tason uskontojohtajien tapaaminen 10.6.2014 <http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents> (28.10.2014).

Krause, Johannes

2007 *Convention on the Future of Europe*. Master’s Thesis. Faculty of Theology. University of Helsinki.

Kumlin, Lena

2007 ”Suomen evankelis-luterilainen kirkko ja Suomen EU-puheenjohtajakausi 1.7.–31.12. 2006”. Raportti 3.4. 3007. Kirkkohallitus.

Lauha, Aila

2007 ”Uskonto ja politiikka Suomessa 1900-luvulla – teesejä uusimman kirkkohistorian tutkimukseen”. *Kirkko ja usko tämän päivän Suomessa*. Toim. Aku Visala. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 171–192.

- Leustean, Lucian N. (ed.)
2012 *Representing Religion in the European Union*. London: Routledge.
- Leustean, Lucian N. & Madley, John T. S. (ed.)
2010 *Religion, Politics and Law in the European Union*. New York: Routledge.
- Loukusa, Päivi
2007 *Kirkon EU-vaikuttaminen vuosina 2000–2006*. Kirkkososiologian pro gradu -tutkielma. Teologinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.
- McCrea, Ronan
2010 *Religion in the Public Order of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Minkenberg, Michael
2009 ”Religion and Euroscepticism: Cleavages, Religious Parties and Churches in EU Member States”. *West European Politics* 32, 1190–1211.
- Nelsen, Brent N. & Guth, James L. & Frazer, Cleveland R.
2001 ”Does Religion Matter? Christianity and the Public Support for the European Union”. *European Union Politics* 2, 191–217.
- Pfeffer, Jeffrey & Salancik, Gerald R.
1978 *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*. New York: Harper & Row.
- Peiponen, Matti
1994 *Euroopan unioniin liittyviä eettisiä näkökohtia: Selvitys Suomen evankelis-luterilaisen kirkon käyttöön*. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 1994:2. Helsinki: Kirkon ulkoasiain osasto.
- Pesonen, Heikki & Vesala, Kari Mikko
2007 *Seurakunnat maaseudun kehittäjinä: Uskonto paikallistason vuorovaikutuksessa*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 98. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Rytkönen, Jussi
2014 ”Lapinlahdella etsittiin Euroopan sielua”. *Kotimaa* 22.5.2014.
- Steve, Martin
2010 ”Religious Lobbies in the European Union: From Dominant Church to Faith-based Organisation?” *Religion, Politics and Law in the European Union*. Ed. Lucian N. Leustean & John T.S. Madley. New York: Routledge, 175–186.
- Suomen evankelis-luterilainen kirkko
2009 *Kirkko ja EU – aktiivinen osallistuminen ja sitoutuminen yhteisiin arvoihin: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-toiminnan tavoitteet ja painopistealueet*. Helsinki: Kirkkohallitus.
- 2012 *Kirkko ja Euroopan unioni: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon EU-toiminta*. Helsinki: Kirkkohallitus. <http://sakasti.evl.fi> (19.5.2014).
- 2014 *Yhteiset arvot, yhteinen vastuu ja yhteinen hyvä*. Helsinki: Kirkkohallitus. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/89C1F5C72982AC01C2257CAD0037E4E0/\\$FILE/EU-vaaliteesit.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/89C1F5C72982AC01C2257CAD0037E4E0/$FILE/EU-vaaliteesit.pdf) (19.5.2014).
- Suomen kirkot ja Suomen EU-puheenjohtajuus 2006
2006 *Suomen kirkot ja Suomen EU-puheenjohtajuus 2006. Kyrkorna i Finland och Finlands EU-ordförandeskap 2006. Churches in Finland and the Finnish EU-presidency 2006*. eu2006.fi. Helsinki: Suomen ekumeeninen neuvosto.
- Transparency Register
2017 Transparency Register. <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do> (21.2.2017).
- Tusinski Berg, Kati
2009 ”Finding Connections between Lobbying, Public Relations and Advocacy”. *Public Relations Journal* 3:3, 1–16.
- Vlieger, Pieter de & Tanasescu, Irina
2012 ”Changing Forms of Interaction between the European Commission and Interest Groups: The Case of Religious Lobbying”. *Journal of European Integration* 34:5, 447–463.
- Zimmermann, Germa
2014 ”Transnational Social Welfare Associations and Religion: The Protestant Social Advocacy Network ‘Eurodiaconia’ in Europe”. *Transnational Social Review: A Social Work Journal* 4, 6–9.